

"שלום ליום שישי" — לצחוק בגיטו

דן רעים

שמותיהם על גבי שלושה טפסים מסודרים להפליא, שהכינה מערכת העתון תחת הכותרת "מפקד השנ"פיסטים" ליד שמו של כל קורא רשום מספר הטרנספורט שלו ומקום מגוריו בגיטו. רק דמי מנוי חסרים... אם לא יודעים ש"שלוש ליום שישי" הודפס במכונת כתיבה, בעותק אחד בלבד, ושעל הקוראים הנכבדים והחתומים היה להגיע אל חדר 248 בבלוק V, כדי לקרוא אותו במקום, במערכת.

למרות שפע הפרטים המזהים, קשה מאוד לאתר עתה את אנשי המערכת, ואפילו שמות מרשימת הקוראים. לגבי רבים מהם ידוע שהובלו מזרחה ולא שבו, ויש שחזרו, אחרי שביקרו הן בפאתי מזרח של אושוויץ, הן בקצה מערב של ברגן-בלזן, אלא שהזמן עשה את שלו. הם לא נימנו עם הדור הצעיר; עורכי "שנפ" וקוראיו היו גברים ונשים בני שלושים-ארבעים אז, לפני כמעט תמישים שנה. ומאלה ששרדו הרוב כבר יצא לאותה נסיעה אחרונה.

סתיבות בפראג

מי, בכל זאת, היו אנשי "שלוש ליום שישי"? מה היה הרקע העובדתי לאותן חרשות ופרשנויות, המזכירות את "דבר אחר", "סימני נפט" ודומיהם של ימינו?

בגיליון מס' 2 כתוב כי בהכנתו השתתפו האינג'נרים אוואלד באואר ואריק קוהן, אדולף שפיץ ומירקו טומה. כן מתפרסמים הציורים של הארכיטקט פריץ פריטה ושל ליאו האס (שניים מציירי הגיטו, שהותירו אחריהם עדות מצוירת על תנאי החיים בטרזין). כנהוג בכתבי עת רשומים גם שמו של העורך, כתובת המנהלה ועוד:

מערכת ומנהלת כתב העת שלוש ליום שישי ב-BV-248

העורך הבלתי אחראי: אינג' א. ב., עיצוב א.ב., דפוס א.ב., יום שישי

אין זה מקרה שבין משתתפי "שנפ" נמצאים מהנדסים ואדריכלים רבים. אלה נימנו על "קומנדו ההקמה" (Aufbau-Kommando) בקיצור A. K. ב"מילון שימושי" שהתפרסם ב"שנפ" מוגדר הערך א. ק. כדלהלן:

א. ק. — אופבאו-קומנדו. הגיע בטרנספורט ראשון, ביום 24 בנובמבר 1941 מפראג לטרזין. קבוצת עילית בת 342 גברים. האקאיסטים מקובלים מאוד אצל הבנות / ראה "שוצליסטה" / וטיפטף עליהם מהתקרה.] — הסבר יבוא

המהנדס אלבין גלזר, החי כיום בתל אביב, היה באותו טרנספורט ראשון שיצא מפראג, מספרו 5 A. K. ב-1941 הוא היה בן 22, סטודנט לארכיטקטורה, מורה ומדריך בבית הספר של עליית הנוער בפראג. ביום סתיו אחד פנה אליו הארכיטקט אוטו צוקר ושאל אותו אם הוא מוכן להצטרף לקבוצה של אנשי מקצוע היוצאים להקים מחנה משפחתי בעיר טרוזין. "הובטח לנו שבכל סוף שבוע נקבל חופשה ונוכל לבקר בבית, בפראג. לכן לקחתי אתי רק את הדברים הכי נחוצים בתרמיל. למעשה התנדבתי..."

כשהגיעו לטרזין שוכנו במבנה הריק של ה"קסקרטינים הסודטיים", ישנו על רצפת הבטון הקרה והבל פיהם שהתעבה על התקרה טיפטף עליהם... מכאן נבעה אותה גאוות הוותיקים, המוכרת כל כך ממקומות

"יום שישי פנוי בטרזין"? שואלת הכותרת הראשית וגם זו שמתחתה ממשיכה לעסוק באותה התלבטות: "שבת או יום ראשון?" ברוח זו פתח השבועון הסטירי "Salom na pátek" ("שלוש ליום שישי") את גיליונו הראשון, ב-9 באפריל 1943. כך הוכנס הקורא הישר להווי המיוחד של טרוזין, (טרזיינשטרט, בגרמנית) "הגיטו לדוגמה". ביריעה עצמה נמסר, כי יום השישי יונהג כיום חופשי בכל המחלקות. הסיבה המשוערת להסדר זה, מסביר העתון, היא ככל הנראה אי הוודאות השוררת, האם שאבעס הוא יום ראשון, או יום ראשון הוא שאבעס. סיסמת כתב העת ביטאה את האווירה בתמציתיות: "רק שלושה ולנושם עמוק!"

עותק אחד בלבד

גם עתה, 48 שנים אחרי פרסום הגיליון הראשון של "שלוש ליום שישי", מעוררות הרשימות הסרקסטיות והקריקטורות המלוות אותן חיוך אצל כל קורא. אי אפשר שלא לצחוק, למרות העובדה שמדובר ביצירה של אנשים ששהו בגיטו טרזיינשטראט, בתחנת מעבר אל המוות. למהנדס אוואלד באואר ולחבריו, שפעלו במחלקה הטכנית של הגיטו, לא היו אשליות. הם הוציאו עיתון מחתרתי-הומוריסטי, שבו תיארו באירוניה עצמית את ההווה בגיטו, הווה של רעב, צפיפות ומחלות. הם חיו את היום-יום בתחושה שהעתיד מוגבל, מוגבל מאוד, לאותו יום בו יצורפו לטרנספורט מזרחה, למחנה ההשמדה.

הצחוק, המתעורר כיום הן אצל אנשים שהאווירה של גיטו טרוזין לא מוכרת להם והן אצל אלה שחוו אותה על בשרם, מוכיח שלהומור השחור של חברי המערכת היה קיום מעבר לזמנים. ערכו קיים גם כיום, כאשר חלפה כבר מחצית המאה מאותה תקופת אימים. תערוכת של התבדחות מקברית, כנהוג בבדיחות יהודיות, של לעג לרש ולעג לתזק-המדאכ, כמיטב המסורת הצ'כית, השוויקית, חברו לסרקזם משתולל ששמר על מלוא עוצמתו, למרות שמרבית הכותבים והקוראים של "שלוש ליום שישי" הגיעו זמן קצר אחר הופעת 16 הגיליונות של העתון אל התחנה הסופית. במקום אנחות מוות בלתי נשמעות, הם הותירו אחריהם עדות של צחוק פרוץ שאין לו קץ.

מי היו אנשים אלה שהתייחסו אל כל הסובב אותם, כאילו מדובר בסקירת מעשיות מעוררות גיחוך, המתרחשות באיוו עיירה נוסח קלושמרל? מה הניע אותם להשקיע מאמצים וכוחות אשר בוודאי לא היו מצויים בשפע? כדיוק באותו שבוע בו הופיע הגיליון השני של Snap, כפי שכינו אותו בקיצור, פרץ המרד בגיטו וארשה. בחזיתות המשיכו צבאות גרמניה בנסיגה, אך השמדת היהודים בכל הארצות הכבושות נמשכה ביתר שאת. עורכי "שנפ" ישבו באותה עיירת שדה צ'כית, שלתוכה דחסו הנאצים כ-50,000 יהודים על שטח של קילומטר רבוע אחד, ושלא כמו אבירו של ברגמן, הם לא הזמינו את המוות למשחק שתמט. הם צחקו יחד אתו על מגפת הטיפוס והרעב, על פשפשים ועל חברי "ההנהלה העצמית" — וכמובן על מין, שערכו היה כלחם. נגיסות חטופות כדי להישרד.

"מפקד קוראים" כינה זאת העורך — כפרפרזה על "מפקד האוכלוסין" שערכו הגרמנים בגיטו. ואכן, 234 קוראים חתמו את

ŠALOM NA PÁTEK

VYCHÁZÍ V PÁTEK NA POKOJI Č. 24B - BV

HEŠLO: JEN KLID A Z HLUBOKA DÝCHAT! ES

VŠIML JSI SI JIŽ, ŽE V TEREZÍNĚ NEJČASTĚJI JE PÁTEK? VŠIMNI SI!

Volný PÁTEK v Terezíně? Sobota či neděle?

Jak sděluje ŽIDOVSKÉ SLOVO má býti zaveden jako volný den ve všech odděleních p á t e k . Důvod k tomuto opatření je pravděpodobně doseavadní nejistota, je-li šábes neděle nebo neděle šábes.

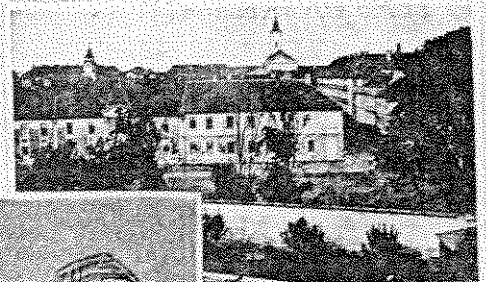
G h e t t o w a c h e .
 ~~~~~

Na židovské strážnici.

Es mehren sich die Fälle, dass Ghettoinsassen Äpfel, Orangen, Zitronen u. dgl. in die Wachstuben bringen, offenbar in der Meinung, dass die Ghattowachleute Hunger leiden.

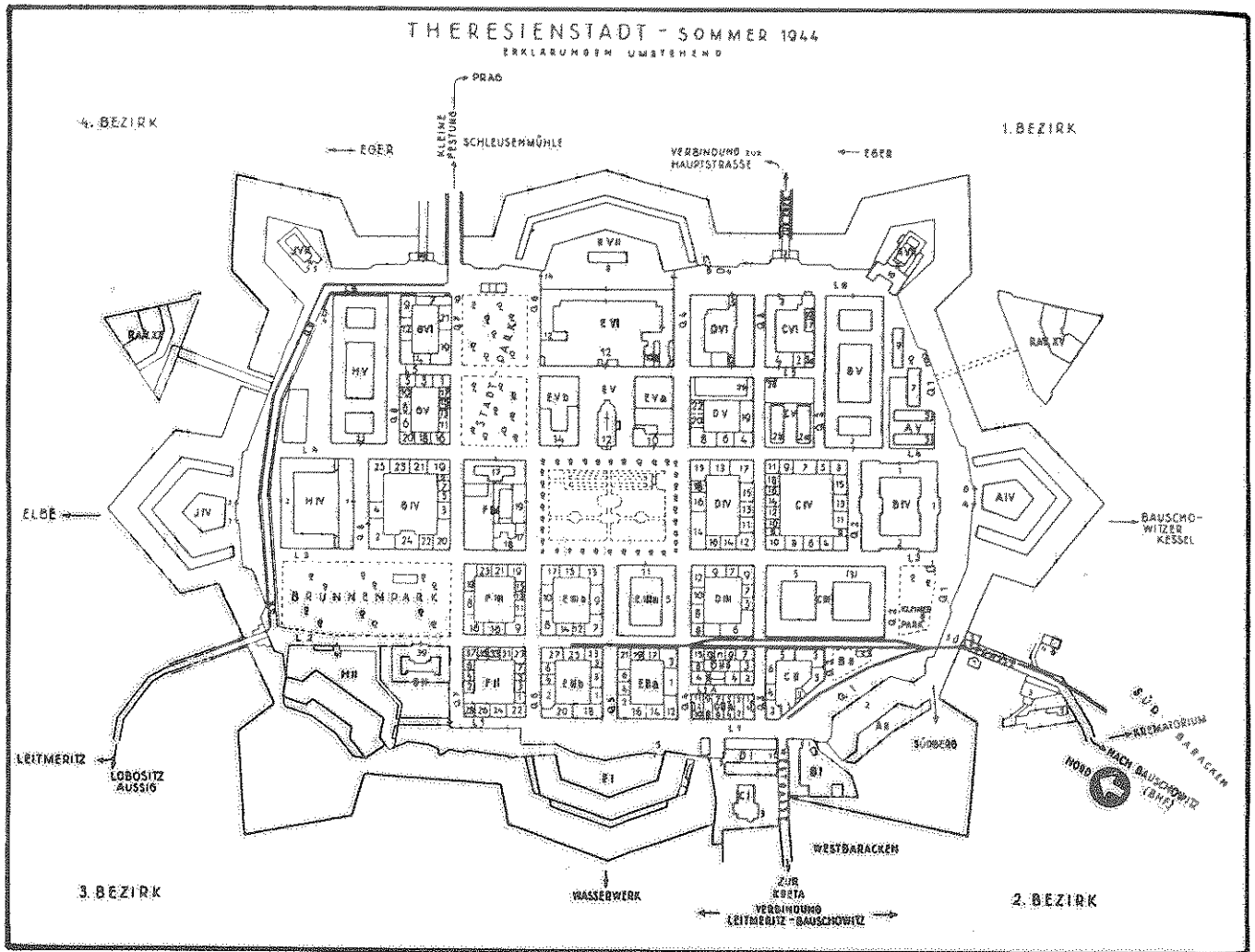
Es wird gebeten, von derartigen Geschenken Abstand zu nehmen, weil die Wachstuben und Ubikationen der Ghattowache bereits mit Obst überfüllt sind und eine Vergrößerung der Räume zu diesem Zwecke infolge Mangels an Maurern derzeit nicht durchführbar erscheint.

Turisto, měj při sobě dostatek peněz! Nedostatek peněžních prostředků čini nejistým a může znemožnit lechtěrou nahodile se nadávající vhodnou příležitost na příklad k zábravě, nákupu a pod.
 Česky Turista

תוכנית מתנה טרזיינשטדט בקיץ 1944. במקור היתה זו עיר של קסרקטינים צבאיים

בקניה/מכירה מוצעת "סחורת-שוק-שחור, נפלאה, טרייה כל יום, בתנאים נוחים מאוד. זכות קדימה לגברות צעירות. בהצעות לפנות ל'מתבגר'."

כתבה המלווה בהדפסי צילומים של מבנים ואתרים מפורסמים בפראג וזעקת בכותרות של עתון ערב: "יום אחד בפראג — המבקר מספר את התרשמיותו — האם הפראגאים סוטים?" הכתב מדווח על הביקור הדמיוני, כיצד מיד עם בואו לפרברי העיר המוכרים לו לא התאפק וקפץ מהרכב שהמשיך בדרכו. מיד הוקף הכתב על ידי המוניים שהתעניינו בהופעתו המוזרה. הם התפעלו מן המגן דוד שלו וניסו לנחש את פירושו. הכתב חילק כוכבים (כפי שכונו מגיני הדוד) רורביים שהיו בכיסיו לילדים ואלה רבו עליהם, הצמידו אותם לבגדיהם ושיחקו יהודים.

אחרים ומתנאים אחרים כ"כשאנו באנו..." ומדוע זכו ה"אקאיסטים" להתחבב על הנשים הפנויות שהגיעו בטרנספורטים הבאים? משום שהם, מכבי האש, בעלי מקצוע מיוחדים וחברי "ההנהלה העצמית" הופיעו — יחד עם בני משפחותיהם — ב"רשימת מגן" (שוצליסטה). מאוחר יותר התברר שגם "רשימת המגן" הפכה יום אחד לרשימת-משלוח...

ב"מדור המודעות" של העתון טיפלו בתופעה זו בסגנון של מודעת היכרות: רווקה צעירה, לפי הערכת אחרים יפה, שהחיים איכזבו אותה, מחפשת ידיד למסע משותף בחיים. מדים רצויים (משמר הגיטו, כבאים, חשמלאים). הצעות אלמוניות — סל. תשובות לסימן "עדיין בתולה". למודעה מצורף תצלום שעבר טיפול קוסמטי...

דירת שלושה חדרים בפראג,
הסקה מרכזית, מטבח חשמלי
ומים חמים. מחליף תמורת
חדרון
בטרזיינשטט. הצעות להנהלת
ש.נ.פ.
מדור האכסון, טרוזין

גברות!
אל תבטנה על העולם בשחור!
מי רוצה חדרון?
טפטים להשגת חדרון נפרסם
בגיליון הבא!

גרטקה (מרגלית) ברל, החיה כיום בחיפה, הגיעה לטרוזין בדצמבר 1941, היא עבדה כמוסדות ההנהלה העצמית, בקסרקטין מגדבורג, שם שכנה גם מערכת "שלום ליום שישי", במחלקה הטכנית. גרטקה התחתנה בטרזין (הדבר התאפשר בתקופה מסוימת) ובאוקטובר 1944, עם הגברת קצב הטרנספורטים, נשלחה יחד עם בעלה לאושוויץ. "נסענו לירח דבש" היא מעירה ביושב ומספרת על התנאים במגורי הבנות. האנשים בגיטו חיו רק את הרגע. היות שגברים ונשים שוכנו במבנים נפרדים, הם ניצלו כל הזדמנות אפשרית לפגישות. "גרנו שש בנות בחדר. היה הסכם בינינו שבכל שבוע מקבלת אחת מאתנו "שעה פנייה", כלומר האחרות מפנות את החדר בשעה מסוימת כדי לאפשר לה פרטיות. אחת הבנות, הונגריה בשם פאני, התבלבלה

הכתב מספר על תופעות מוזרות שראה בפראג, כגון שינוי שמות רחובות ראשיים ואתרים מפורסמים. כך, לדוגמה, רחוב פז'יקופי הוחלף ל-L-175 והתיאטרון הלאומי ל-B-510. הלצה זו כוונה כמובן למצב בטרזין, ששם כונו הרחובות באותיות ובמספרים.

אך התופעה המתמיהה ביותר עליה מספר הכתב — תוך שהוא נשבע שזו האמת לאמתה — שבפראג המגורים של בני זוג הם משותפים. זו אינה רק סטייה, הוא מציין, אלא גם לא פרקטי. מה קורה כאשר הם רבים ונאלצים לאחר מכן לחיות ולישון בחדר אחד? ואכן, בטרזין לא נוצרו בעיות כאלה...

הומור שחור

טרוזין נוסדה בסוף המאה ה-18 כעיר של קסרקטינים והיא נשארה כזו עד ימינו. האוכלוסיה האזרחית מנתה לפני הקמת הגיטו אלפים ספורים. במחצית הראשונה לקיום הגיטו חיו היהודים בטרזין בקסרקטינים בלבד ורק עם הפינוי הסופי של האוכלוסיה הצ'כית הפכה כל העיר לגיטו. עד אז היה המעבר בין הקסרקטינים שבהם שוכנו הגברים לבין אלה של הנשים קשה והתאפשר רק עם תעודת מעבר, לצורכי ביצוע עבודות. גם אחרי שתושבי הגיטו שוכנו בבתי העיר העזובים בצפיפות של כמה אנשים לחדר, לא היתה כמובן פרטיות ול"שיכון משפחתי" זכו רק בעלי זכויות מיוחדות.

על רקע זה התפתחה הרדיפה אחר "חדרון" (קומבאלק/Kumbalek) בשפת העם). אלה היו לרוב חורי כביסה או מחסנים קטנים שהשגתם לא היתה פשוטה, אך "קשרים טובים" הועילו. "שנפ" מטפל בתופעה זו באמצעות מודעות של "השכרת דירות" ובקשות "מנומקות". הכתובות הופיעו על נייר רשמי של "ההנהלה היהודית העצמית", בסגנון המוכר של הבריורקטיה הגרמנית.

גברות, אל תבטנה על העולם בשחור — מודעה ש'נפיטית

RAUMWIRTSCHAFT

Dámy!
Nehled'te na svět
černě!

Kdo chce kumbálek?

Formuláře k získání
kumbáleků

uveřejníme snad v příštím čísle!

16 גיליונות

בשניים מהגיליונות הקדיש העורך מקום נרחב לכתבות על גילוי מקום מרפא חדש ששמו "טרזיינבאד" (על משקל מקומות המרפא הנודעים קרלסבאד ומריאנבאד בצ'כיה). הכתבה פירוטה את יופיו של המקום, את התנאים הנוחים ואת השפעתם הטובה של מי המרפא. דברים אלה נכתבו בתקופה שבגיטו השתוללה מגפת טיפוס. מהתלה זו קיבלה טעם מר במיוחד כשקישרו אותה לפרשה הבאה: יהודים זקנים שעדיין נותרו בגרמניה בשנים 1942/43 מכרו את כל רכושם לאחר שהשלטונות הבטיחו להם בתמורה דירה פרטית במקום מרפא. "המתחזה" עברה. במקום החרמת רכוש והגליה (האם היתה לגרמנים בעיה בנדון?!) באו יהודים אלה מרצונם ל"טרזיינבאד". אחד ה"יידקים", למשל, הציג אסמכתה שקנה דירה ברתוב האגם מס' 8, ודרש את המגורים שבעבורם שילם במיטב כספו... לא היה גבול לכעסו על היהודים הצי'כים שגולו את דירתו וגרים בה, עשרות אנשים, על גבי דגשים בשלוש קומות.

על עצמו העיר "שנפ" שאין לו כל מגמה שלומיסטית, אנטי-שלומיסטית או מיסטית, אלא רק הומוריסטית. הערה זו מבהירה את החלוקה שהיתה קיימת בגיטו (כמו גם קודם לכן) בין שלוש קבוצות עיקריות ביהדות צ'כיה: "שלומיסטים" (ציונים) יהודים-צי'כים (שאורח חייהם היה כשל האוכלוסיה הצי'כית) וקומוניסטים. עורכי העתון — וכפי הנראה גם מרבית קוראיו — השתייכו ליהודים-הצי'כים. אנשים שעבדו באותו בניין בו הכינו את "שנפ", כגון אלבין גלזר וגרטקה ברל שהשתייכו לתנועה הציונית, לא הכירו למעשה את "שלום ליום שיש". כשנה אחרי תחילת הופעתו, ב-17 במרס 1944 יצא גיליון מס' 15 של "שנפ". הגיליון עשיר בתוכן ואין שום סימן לכך שהוא הלפני אחרון. העורך צירף "לנחותו של כל הנזקק לכך" Curriculum vitae (תולדות חיים) לדוגמה. בסרקזם מקברי הבלטי את גלגוליו של יהודי פראגאי, מימי המונרכיה ועד לתקופת הגיטו: ההסתגלות, שינוי האוריינטציה על פי המשטרים המתחלפים — עד הסוף.

"תולדות חיים" אלה מורכבים בעיקר מקטעי פוטומונטז' בליווי כיתובים מותאמים. "נולדתי בחשמלית פראגאית ועל פי שמועה הייתי תינוק חמוד" — כך מתחיל הסיפור. בהמשך מסיים גיבורנו את בית הספר, לומד רפואה ומתחתן. והוא ממשיך ומעיד על עצמו: "מסיבות עסקיות נעשיתי גרמני טוב והייתי חבר במרבית האגודות הגרמניות".

אחר כך הוא הופך לצי'כי, מצטרף ל"סוקול" (ארגון ספורט לאומי) אך גם שינוי זה לא מביא לו ברכה והוא משנה כיוון. "הפכתי לציוני פנאטי".

אחרי מחשבה כיצד להגדיל את ההכנסות הוא נטבל ונעשה קתולי. אך מגיעים ימים רעים והוא שוב נעשה יהודי. אלא שגם תעודה נהדרת של הקהילה היהודית לא הצילה אותו ממשלוח לטרזין. כאן עבד במחלקת הבריאות (gezunthajcvezen — בגרמנית דמויית צ'כית) עד שחלה בשורה של מחלות.

"... לבסוף מתתי. שרפו אותי בקרמטוריום בכבשן מס' 4 וכך התמזל מזלי ויצאתי מהגיטו."

תמיד ב"סידור האינטימי" וכשנכנסה לחדר ברגע הלא מתאים פרצה בצעקה Joj ishtenem (אוי, אלוהים!) במשך הזמן הפכה קריאה זו למושג ושאלנו זו את זו: מתי ה-Joj ishtenem שלי?"

גיליונות שונים של "שנפ" התפרסמו הלצות וקריקטורות על מצב התזונה — או ליתר דיוק התת-תזונה בגיטו. כך מתארת קריקטורה את חלוקת הלחם למנות, כאשר הכיתוב אומר:

"חלוקת הלחם היא עבורנו דבר פעוט ערך. למולנו נמצאים אצלנו מומחים במתימטיקה גבוהה."

צילומים של קטעים מהעתונות הצי'כית (שהבאתה לגיטו היתה אסורה ועל הברחת עתון היה עונש חמור) שובצו ב"שנפ" בהקשרים שונים. "דברי מאפה מקלקלים את מצב הרוח", אמרה כותרת של כתבה המסבירה את הנזק הבריאותי הנוצר מאכילת עוגות ודברי מאפה אחרים בכמויות מופרזות. גם קריאה למגדלי ארנבות, "אל תאכילו ארנבות כתרד!", הועתקה בסמוך להערה המתייחסת לצמצום משלוח החבילות לגיטו.

לעומת המחסור באוכל לבני אדם, שימשה האוכלוסיה שחיה בצפיפות נוראה "מזון" לשפע של רמשים, פשפשים, פרעושים וכינים. איור שנלקח מעתון גרמני מדגים משחק מלים המקשר בין נגיסה (בגרמנית — Bissen) ובין אותה מלה ברבים שפירושה גם עקיצות.

מחשבות לפני השינה

"מוזר, הולכים לישון ללא נגיסה וקמים עם נגיסות (עקיצות)"

טקסט חדש שצורף לקריקטורה מעתון צ'כי, תחת הכותרת "אצל הרופא" מבטא בהומור שחור את המציאות בגיטו:

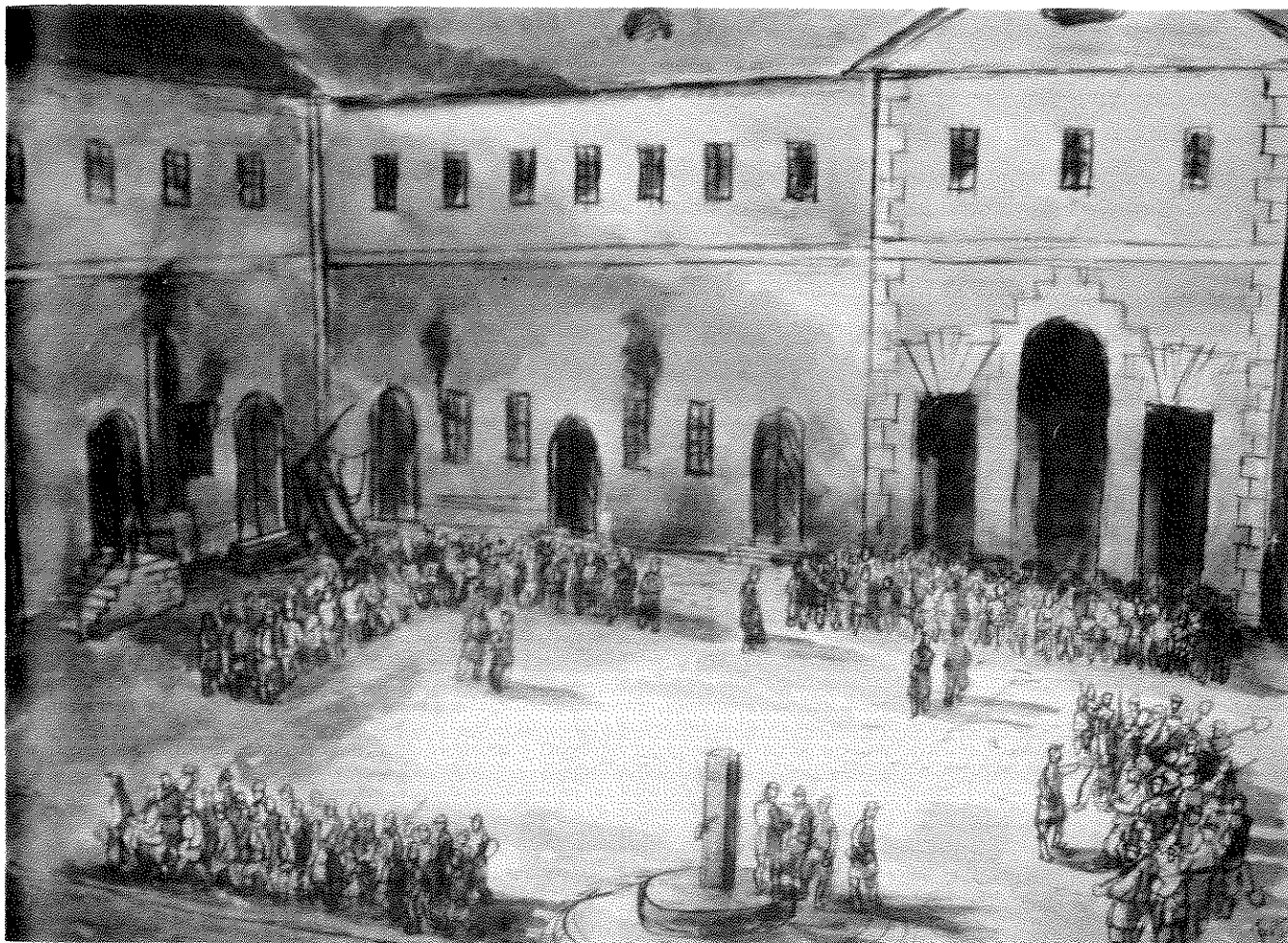

"עליך לטייל יותר באוויר הצח ולעסוק בספורט", אומר הרופא. "אבל אדוני הדוקטור, באיזה ספורט אני יכול לעסוק בטרזין?" "תוכל לבקש שיסדרו אותך לטרנ-ספורט!"

מאחלת המערכת מראש. איור של עיר מזרחית, דקלים וגמלים מדגים את חלום "אלף לילה ולילה" שלהם. גם אם הם לא היו ציונים מוכרזים, כפי הנראה, בכל זאת חלמו על "מזרח" אחר מזה שאליו הגיעו זמן קצר אחרי הופעת גיליון מס' 16, שהיה גם האחרון.

בשורה זו מסתיים ה-Curriculum mortis. אך לא כך גראה הגיליון האחרון של "שנפ". גיליון מס' 16 ציין את הלילה האלף ואחד של טרנספורט K.A. בטרזין. "אנחנו מקווים שבלילה מופלא זה הם חלמו משהו יפה במיוחד!"

יציאה לעבודה בגטו. איור של פריץ פריטה

המחבר מבקש להודות על העצה והסיוע ל"בית טרזין" בקיבוץ גבעת חיים (איחוד); לרות בונדי, אלביץ גלזר, גרטה ברל ואילנה מקרובה.